

Bokmelding

Thomas Wallerström (med bidrag av Ulf Segerström och Eva-Maria Nordström)
Kunnglig makt och samiska bosättningsmønster. Studier kring Väinö Tanners vinterbyteori

Instituttet for sammenlignende kulturforskning/Novus forlag, Oslo 2017, 322 s.

Jukka Nyysönen

Dr.art. 2007

Forsker ved Seksjon for kulturvitenskap, Tromsø Museum – Universitetsmuseet, UiT – Norges arktiske universitet

jukka.kalervo@uit.no

Professor i geografi ved Helsingfors Universitet, Väinö Tanner, definerte *sijt* (nordsamisk: siida) som et interessefellesskap, en sammensmelting av en nomadisk gruppe, deres rein og landarealet brukt av denne gruppen, med ekskluderende bruksrett i forhold til andre samegrupper. Tanners beskrivelse av vinterbyen i Pasvik-siidaen har blitt ikonisk i forskning om samisk samfunnsliv i fortiden. Oppholdet i vinterbyen var tiden for glede, fellesskap, lek, fotball (!!) samt sang og dans til trekkspill. Eldre generasjoner formidlet gamle tradisjoner til yngre. I et liv ellers fylt av arbeid, kunne man nå nyte de fulle proviantlagrene. Tanner var også litt av en moralist: han ville presentere alkoholforbruket i vinterbyen som moderat, og beskrev hvordan tiden tilbrakt i vinterbyen også ble brukt til «nyttostunder». Prest, kirke og lensmann kunne besøke skoltesamene hvis hverdagsliv ellers var regulert av *Sobbar*, skoltesamenes forvaltnings- og rettsorgan. Tanners (og Karl Nickuls) beskrivelse var ikke den første, men den skiller seg ut ved sin positivitet – mange forskere hadde tidligere vært provosert over hva de tolket som latskap.¹ Tanner var heller ikke den første til å spekulere i om samme slags vinterbyer hadde eksistert i forhistorisk tid i siidaene lenger vest i Skandinavia.

Professor emeritus Thomas Wallerström tar for seg problematikken rundt den «skoltesamiske analogien» som generaliserte den skoltesamiske vinterbymodellen som et repre-

1. Tanner, V. (1929). Antropogeografiska studier inom Petsamo-området. 1 Skollapparna. *Fennia* 49 (1): 110–113, 138.

sentativt mønster for bosetningsformen vinterstid i alle samiske siidaer i tiden før statsmaktens innmarsj til Sápmi. Teorien er omstridt, men har ikke vært prøvd i «proportion till dess inflytande», som ifølge Wallerström har vært enorm innenfor samisk forskning. Boken er en replikk til eldre identifiseringer av vinterboplasser, på basis av «alternativnavn» som *talvadis*² (Arvidsjaur, Ruonala og Markkina, første kirkested i Enontekis forsamling). Wallerström kobler problematikken omkring eksistensen av vinterbyer også til etableringen av statsmakt i de samiske områdene.

Denne anmeldelsen er skrevet av en historiker, så jeg skal ikke komme inn på den arkeologiske fagdiskusjonen i boken. I stedet skal jeg kommentere boken på et mer generelt plan, og legge til noen forsknings- og resepsjonshistoriske kommentarer. Boken er ment som en «endelig» replikk i en lang debatt av en professor emeritus, samt oppsummering av hans forskningskarriere, der han har understreket den svenske bosettingen i lappmarkene. Boken er – i ånden til den flerfaglige geologen og kulturgeografen Tanner – multidisiplinær. Arkeologisk fagdebatt, samt «vegetasjonshistoriske», kulturhistoriske og forskningshistoriske perspektiver, operasjonaliseres. Allerede dette viser at boken er veldig mye: fagkritikk, metodekritikk, forskningsprogram og -manifest, samt søk etter et forhistorisk fenomen, om det skulle ha eksistert. Som følge av dette forblir noen aspekter i boken overfladiske.

Som Wallerström påviser, er vinterbyteorien allerede presentert i 1910- og 1920-tallets forskning av professor i fenno-ugriske språk ved Uppsala universitet, *K. B. Wiklund* (1868–1934), og brukt som en truisme innenfor den historiske delen av lappologien, bl.a. av professor i nordisk kulturhistorie og etnografi ved Åbo Akademi, *Helmer Tegenren* (1904–1974). Arkeologene har brukt teorien like kategorisk og lenger enn historikere som grunnlag for en teoretisering omkring en *band*-samfunnsform hos samiske fangstsamfunn. Kjernen i Wallerströms kritikk er rettet mot generaliserende tendenser i arkeologiske studier om samiske forhold. Saken er tatt opp i mange sammenhenger, og en hel bok har blitt skrevet av etnolog *Kerstin Eidlitz Kuoljok* (1935–2015) om bruk av Tanners idéer om den skoltesamiske sijten.³

Bokens hovedanliggende er at i stedet for samiske bosetningskonsentrasjoner – vinterbyer som er avmerket med *kåta*-lignende symboler i kart fra det 17de århundret – markerer disse symbolene *markeds-* og *kirkelige samlingsplasser* som representerte statsmaktens ideologiske, rettslige og økonomiske utposter. Wallerström legger ikke skjul på sin måte å definere institusjonene i lappmarkene på ut ifra kronens interesser, behov og ordre. Dette har ledet til spørsmål om hvordan staten agerte og «kom» til nord. Hvordan ble den «begynnende statlighet» implementert? Hva hendte blant menneskene da? Hvordan tenkte de styrende makter å gjennomføre innlemming, dersom det ikke eksisterte vinterbyer i nord?

Wallerström bidrar til diskusjonen om statens tunge inntreden i lappmarkene med verktøy som *regalretten*, *dominiumslæren* og prinsippet om *den territoriale stat*, noe som innebar begrensninger av eiendomsretten. Dette granskes som en prosess som fant sted rundt år 1600, da statene var midt i en krigersk rivalisering over de nordlige deler av Skan-

2. Ordet hypotetiseres å ha sin etymologi i ordet vinter, Fi: talvi, Sa: dálvi.

3. Kuoljok, K. E. (2011). *Den samiska sitan och vinterbyarna: en utmaning*, Uppsala: Uppsala Universitet: passim.

dinavia. Wallerström løfter fram kongens retorikk i dominiumslæren (kongens *dominium directum* over de nordlige ressurser) som en kilde til et dypere maktovertak, og som del av en europeisering og statliggjøring av Europas nordligste periferi. Dette er i tillegg posisjonert i kolonialismens globale kontekst (det sistnevnte er ikke utdypet i stor grad). Wallerström gir et bilde av en prosess som nesten ikke møtte motstand, men ble gjort i samarbeid med samene og som ble en ressurs gjennom økonomisk utveksling mellom svenskene og samene.

Dominiumstanken har ledet Wallerström til å skrive en nesten formalistisk tolkning av forholdet mellom samene og staten, der skattlegging er tegn på samenes underdanighet til kronen. Hva som står i offisielle dokumenter, tas i denne tolkningen for rådende virkelighet. Pengeøkonomi tas som bevis på tilknytning til den dominerende markedsøkonomien. Samenes handlingsrom presenteres som religiøst, kulturelt og juridisk krympet. Samene framstår i teksten som objekter for makt, som de som tilpasser seg situasjonen og som medvirker til den gjennom sin passivitet og/eller ved å ta i bruk de nye institusjonene og mulighetene. Dette tolkes som samtykke til en prosess introdusert ovenfra. Dette er en rådende tolkning i forskningen på 1500- og 1600-tallets prosesser, men hos Wallerström legges en hovedvekt på de ytre kreftene, mens mer radikale tolkninger blir forbigått, for eksempel at skattlegging var et bevis på styrke i det gamle siida-samfunnet gjennom en robust samisk økonomi.

Det at arkeologien i sitt vesen er kritisk og opererer med et vanskelig tolkbart og alltid mangelfullt kildegrunnlag, åpner for teoretiske og/eller empirisk baserte indisier som er umulige å begrunne på en avgjørende måte: Wallerströms kritikk mot vinterbyteorien påviser heller ikke ikke-eksistens av vinterbyene, noe han også selv gir uttrykk for. Og tilbakevisningen av vinterbyens (øst)samiske opphav betyr ikke at arealene og siidaer skulle ha vært tomme for samer. Wallerström plasserer familiegruppene rundt omkring i siidaens territorium, men benekter at 1500- og 1600-tallets vinterbyer skulle ha vært bosatt av den samiske befolkningen i lang tid om vintrene.

Wallerströms historiske metoder kan kommenteres kritisk. Taushet og mangel på informasjon i 1600-tallets kilder (som de svenske *presterelasjonene*) om de pre-statlige samiske forhold utnyttet ikke direkte til å benekte muligheten for samiske samfunnslivsformers eksistens (i det minste på andre lokaliteter), men diskusjonen mangler historisk kildekritikk om mulighetene for retrospektive slutninger fra kildene. Nevnte kilder egner seg best for forskning om 1600-tallets situasjon – etablering av kirkens egne institusjonelle strukturer – men dårligere for å kartlegge førkirkelige tider og forhold. Et annet problem med Wallerströms diskusjon er hans søking etter de samiske vinterbyer ved nøyaktig de samme lokaliteter som der «statens utposter» i historiske epoker ble anlagt. Ikke engang de skoltesamiske vinterbyene var i den grad permanente, men ble flyttet og etablert på nytt etter at de lokale ressursene var brukt opp.

Denne mobiliteten åpner for teoretisering om eksistens av flere vinterbyer, en hypotese Wallerström delvis slutter seg til. I nyere arkeologisk forskning der Tanners modell prøves, har man funnet avvik fra modellen, og hypoteser er blitt lagt fram om flere, mindre og ulikt organiserte samiske *vinterbosettingsområder*. Man finner flere vinterbyer allerede i nabo-siida'en Enare (dens russiske opphav, à la Kuoljok, diskuteres i forbifarten, noe jeg kommer tilbake til).

Wallerström berører store spørsmål: opphavet til og den politiske «suvereniteten» til de samiske institusjonene. Wallerström inntar ikke ekstreme posisjoner når det gjelder disse politiserte tema, men som sagt, i hans bok finnes en viss formalisme som er diktert av kilder produsert av sentralmakten. Når det gjelder hovedproblemet, om siida-samfunnet representerte en «ursamisk» etnisitet, kan Wallerström sies å innta en mellomposisjon; traktene var ikke tomme for samer, men en organisasjonsform identisk med vinterbyene som skulle defineres som samiske, kan man ikke finne.

Wallerströms metodologiske og forskningsetiske krav om en mer kritisk og strammere analyse er av mer generell verdi i boken. En av de sterkeste diskusjonene i boken er den korte analysen av den eldre lappologiske forskningen og etableringen av vinterbymodellen. Denne prosessen var dårlig empirisk begrunnet, generaliserende og intuitiv. Den mekanistiske, diffusjonistiske og retrospektive metoden, basert på ideer om kulturstadier og økologisk-deterministiske synsmåter, og 1600-tallets kilder, der kulturelle trekk fra tidlig nytid og 1920-tallet ble generalisert å gjelde i eldre historiske faser, blir kritisk gjennomgått.

For Tanner var variasjon i historiske siidaer etter introduksjon av nomadisk reindrift et faktum. Han benektet imidlertid likhet med de svenske siidaene i middelalderen på grunn av deres tidlige kontakt med jordbruksbosetninger. Vinterbosetning var ikke nødvendigvis sentrert i en «by», men kunne ha spredd seg videre i området, ifølge Tanner.⁴ Dette er også Wallerströms hovedanliggende.

Tanner er et vanskelig forskningsobjekt. Hans verk om den skoltesamiske siida er uferdig, multidisiplinær, og dermed ujevn i kvalitet. Han innrømmet selv hast i redigeringsfasen av boken. Boken har flere agendaer og formuleringer som mange ganger motsier hverandre. Dette gjelder også teoretisering og tolkninger av det skoltesamiske samfunnet og dets organisering. Som Wallerström skriver, tar Tanner enkelte steder forbehold om meninger han andre steder i boken framstiller som sikre, samt tilbyr leseren flere og delvis motstridende tolkninger, for eksempel om vinterbyens eksistens. Tanners historiske og etnologiske kildegrunnlag er like ujevnt, og hans analyse og beskrivelse er for det meste preget av den gamle lappologiske metoden, med sitering og kommentering av gammel lappologisk forskning der han selv i siste instans står som ekspert. Tanners bok åpner for ukritisk bruk av mange tolkninger og modeller om det samiske. Heller ikke Wallerström klarer å posisjonere Tanner entydig ideologisk eller i vitenskapsteoretiske eller forskningspolitiske felt – de selvmotsigende formuleringene og hans mange metoder har gjort en slik posisjonering nesten umulig.

Wallerströms bidrag er umulig å lese uten en sammenligning med Kuoljoks bok. Kuoljok klarte ikke alltid å bestemme seg for om hun var mer sint på Tanner selv eller sine kolleger, som hun mente trodde for mye på boka og misbrukte modellen derfra. Wallerströms bidrag er vitenskapsteoretisk bedre grunnet og henger bedre sammen, og kritikken av Tanner er kontekstuell mer korrekt rettet enn Kuoljoks. På ett punkt enes Wallerström med Kuoljok. Som grunnlag for å motbevise Tanner sin modell om en ursamisk siida-ordning, benyttet Kuoljok kilder fra den russiske koloniseringen og samfunnsetableringen. Wallerström bruker Kuoljoks påstand om de skoltesamiske siidaene som uttrykk for og forum

4. Tanner 1929, 86–87, 391–403.

for russiske administrative strukturer og rettsordning der også skoltesamiske vinterbyer blir bare «russiske» utposter i et kort avsnitt i boken (s. 206). Ifølge Tanner hadde *Sobbar* kontakter til den russiske administrasjonen (*Kola-Sobbar*), og medlemmer av den finske lokaladministrasjonen (samt Tanner og Nickul selv) kunne møte opp i *Sobbar* i mellomkrigstiden. Men det finnes litterær tradisjon og historiske kilder som peker i retning av selvstyre, selv om mandat til *Sobbar* var begrenset. Russisk administrasjonshistorie og navnene til administrative organer (f.eks. *Kola-Sobbar*) er ikke godt nok kjent og har skapt forvirring blant nordiske forskere, og her er det behov for begrepsopplarende felles forskningsprogram.

Wallerström gransker modellen i lys av mangfoldig empiri og gjennom flere kontekster. Boken hadde gavnet av å ta utgangspunkt i en diskusjon om mangfoldet i siidaene, vinterbyene og bosettingsmønstre – det tas først opp i slutten av boken, som en løsning for en helt ny måte å forske omkring samisk fortid. Wallerströms bidrag har verdi som en multimedisk tilnærming og som en resepsjonshistorisk kommentar. Lesningen av Tanners arbeid har blitt mer kritisk og resepsjonshistorisk sett tilhører Wallerström den kritiske retningen i lesningen av Tanner.